

Hoe leefden onze grootouders, overgrootouders en betovergrootouders in een tijd die nog geen honderd jaar voorbij is? En in het bijzonder wat was het comfort waarover onze overgrootmoeders konden beschikken in keuken, washok en woonkamer? Welke huishoudelijke voorzieningen waren er aan het einde van vorige eeuw. Hoe runde men een huishouden in de fin siècle van de 19de eeuw en in het jaar 1900, toen in Parijs een befaamde wereldtentoonstelling plaats had?

Het Parijs van 1350, 1791, 1850, 1822 en in 1913 toen ze haar naam 'lichtstad' verwierf. (UG, Fonds Vliegende Bladen)

zo leefde overgrootmoeder...

door ir. Antoon Devogelaere

Het einde van de 19de eeuw sloot in zijn verfijning en decadentie aan bij het begin van een nieuwe eeuw en bij de herleving van de hoop op een betere wereld voor iedereen. Dit openbaarde zich onder andere in de kunst en mode.

De industriële revolutie had de maatschappij grondig beïnvloed. Vele fantastische uitvindingen op technisch gebied wachtten op toepassingen voor elke dag. Voor velen leken het verre dromen. Arbeiders en bedienden waren immers nog bezig met hun strijd voor een meer menselijk bestaan.

Toen de Eerste Wereldoorlog uitbrak, waren er nog zeer veel maatschappelijke streefdoelen niet verwezenlijkt. Een voorbeeld dat weliswaar niet rechtstreeks te maken heeft met de materiële welstand van de bevolking zal velen wellicht doen opkijken. De invloed ervan op het algemeen welzijn en op de verwezenlijking van het persoonlijk geluk was immers zéér groot. Het duurde tot 19 mei 1914 voordat de

leerplicht werd ingesteld. Doordat enige maanden nadien de Eerste Wereldoorlog uitbrak, moest tot na de oorlog gewacht worden om de wet uit te voeren. In 1919 en 1921 werden trouwens nog diverse wijzigingen aangebracht in de organieke wet op het lager onderwijs. Zo werd de leerplicht verlengd tot 14 jaar.

Als men zich een voorstelling probeert te maken van hoe 'grootmoeders leven' was, dan moet men met vele factoren rekening houden. Immers, 'de' grootmoeder bestaat niet. Evenmin kan ook 'het' leven van grootmoeder rond het begin van de 20ste eeuw eenduidig beschreven worden. Was zij als kind naar de lagere school geweest, of had ze thuis geholpen? Die kans was zeer groot en soms moesten zelfs zeer jonge meisjes naar de fabriek.

Omstreeks 1898 werkten er niet minder dan 2000 meisjes tussen 13 en 16 jaar in de Gentse vlas- en katoenspinnerijen.

Als men even veronderstelt dat de echtgenoot als enige kostwinner voor het inkomen moest zorgen, dan ziet men vóór zich de figuur staan van de echtgenote. Zij moest als huisvrouw instaan voor een uitgebreide variëteit van taken. In die tijd (rond 1900 en tot aan de Eerste Wereldoorlog) was het de gewoonte dat de man 12 à 13 uren per dag werkte. Hij verdiende daarbij doorgaans slechts 30 à 40 centiemen per uur. Met dit karig loon moest de vrouw het gezin goed laten functioneren.

In een jaarboekje van de Naamloze Maatschappij Volksbelang uit 1898 in Gent kan men lezen welke *eigenschappen een degelijke huisvrouw moest hebben*: "Spaarzaamheid en vooruitzicht zijn twee kenmerkende hoedanigheden der degelijke huisvrouw; zij brengen welstand en voorspoed mee".

"De spaarzame huisvrouw heeft de zelfbeheersching, niet te koop en dan het noodige.

Zij rekent voor zij iets koopt; zij kent den prijs, de hoedanigheid en het gebruik der zaken, en schat ze naar hare juiste waarde. Zij koopt nooit op krediet tenzij in hoogst dringende gevallen; want zij weet, hoe duurder het geborgde kost, en hoe moeilijk het is, schulden af te leggen. Door het gepast intrekken van eenigen voorraad, weet zij geld en boodschappen te besparen”.

Men kan zich vandaag de dag moeilijk inbeelden met welke beperkte middelen onze grootouders zich voor hun levensonderhoud moesten behelpen. In haar beschrijving van ‘de degelijke huisvrouw’ gaat Marie Ducaju in voornoemd jaarboekje verder: *“Bij haar gaat niets verloren; zij bezit de kunst om alle dingen, ook de geringste, nuttig*

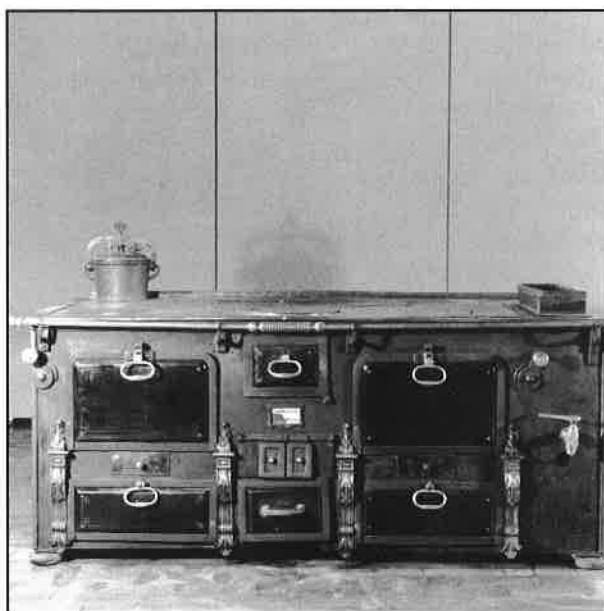
aan te wenden, en om het oude nog eens te vernieuwen. Kleeren en huisraad blijven lang in goeden staat, omdat alles met zorg gebruikt en onderhouden wordt”. Men was toen héél ver van de ‘wegwerpmaatschappij’! Verstellen van kleren, het stoppen van kousen... Het zijn tegenwoordig bezigheden die zoveel tijd en werk vergen dat ze

geen zin meer hebben, omdat nieuwe grondstoffen en betere productiemiddelen de kostprijs van de artikelen enorm hebben doen dalen.

“De spaarzame huisvrouw ... weet juist hoe zij het inkomen moet verdeelen om evenredig in alle behoeften van het gezin te voorzien” zo werd gewaarschuwd door de Maatschappij Volksbelang, die als volgt besloot:

“De vooruitziende huisvrouw houdt een deel van het gewin over, niet alleen om onvoorziene kosten te dekken, maar ook om de toekomst zoveel mogelijk te verzekeren, door deelneming aan den onderlingen bijstand, aan de Lijfrentekas, door assurantie, enz.”.

Het lijkt wel of ‘grootmoeder’ de kapitein was op het schip. Zij moest letterlijk oog hebben voor alles. Alleen al op boekhoudkundig vlak werd zeer veel van haar gevraagd:

(foto Josiane Kisteman, verzameling MIAT, Gent)

Op deze prentkaart (repro van schilderij ‘Minuit Sonne’ van J. Chabannes-La Palice) zien we hoe moeder en dochters tot middernacht bezig zijn met het maken of herstellen van kleren.
(verzameling auteur).

“... het inkomen verde-
len om in alle behoef-
ten van het gezin te
voorzien...”.

Laten we eens kijken
wat dat allemaal
inhiel:

- de woning moest
verlicht, verwarmd en
verlucht zijn
- het voedsel moest
aangekocht, bereid en
bewaard worden
- de zorg voor hygiëne
beperkte zich niet tot

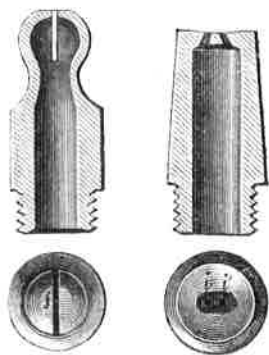
de lichaamshygiëne,
maar ging ook naar de
kleding, de woning en
het keukengerei

- kinderen of zieken in
huis vroegen extra
verzorging, voedsel of
medicijnen.

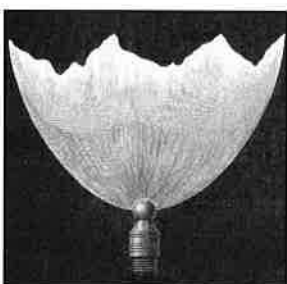
De middelen om een
oplossing te geven aan
al die eisen of wensen
waren vóór 1914
beperkter dan we nu
misschien zouden
denken.

Licht in huis

Het is niet omdat er op
de wereldtentoon-
stelling van 1900 in
Parijs duizenden
elektrische gloeilampen
de Eiffeltoren verlicht-
ten, dat die ‘lampen
zonder vlam’ ook hier al
zouden toegepast
worden in onze
huizen. In kastelen en
fabrieken zou dat wel
mogelijk geweest zijn.
Daar kon men meestal
beschikken over een
elektrische stroomge-
nerator, aangedreven

Ronde gasbranders
(types Argant, Manches-
ter, Dubail...)
(uit :G. TISSANDIER, *La
Houille 1886*, verzame-
ling auteur)

Vleermuisbrander.
(uit :G. TISSANDIER, *La
Houille 1886*, verzame-
ling auteur)

door een stoom-
machine, gasmotor of
benzinemotor.
Particulieren zouden
nog lang moeten
wachten op elektrische
gloeilampen, maar ze
vroegen er ook niet om.
In Gent stelde het
stadsbestuur zelf de
vraag aan de bevolking
of er belangstelling was
voor de modernste
vorm van energiedistri-
butie en of men bereid
was er de prijs voor te
betalen. Dat gebeurde
op 5 januari 1901. Het
college van burge-
meester en schepenen
stuurde toen een
tweetalige omzendbrief
naar gezinnen die
reeds een aansluiting
hadden op stadsgas.
Daarbij was een
inschrijvingsbulletin
gevoegd waarop men
vrijblijvend kon aange-
ven hoeveel ‘*elektrie-
ken stroom*’ men
eventueel zou willen
gebruiken en hoeveel
uren gemiddeld per
jaar. De gloeilampen
die daarvoor in aan-
merking kwamen
hadden een lichtsterkte
van 8 à 20 ‘waskaar-
sen’.

Een lamp van 16
kaarsen (*bougies*)
verbruikte toen 48 watt
en zou per uur 2,88
centiem kosten.

“Aan dien prijs reke-
nen wij (dat) de elektri-
sche verlichting
ongeveer dubbel zal
kosten van den prijs
der gas” zo voorspelde
men, want de ‘*midden-
statie van elektriciteit*’
(de elektrische centra-
le) moest nog gebouwd
worden.

Niet alleen de
‘spaarzame huisvrouw’
had weinig belangstel-
ling voor die kostelijke
nieuwigheid, ook de

meer gegoede burgers
(met of zonder dienst-
meid) stelden vragen.
Een maand later, op 6
februari 1901, stuurde
het gemeentebestuur
van Gent een aanvul-
lende nota naar de
gas-abonnés.

Die nota is ook nu nog
zeer interessant, omdat
het elektrisch licht
vergeleken werd met
de verschillende
gasverlichtingstoestel-
len waarover ‘groot-
moeder’ toen kon
beschikken.

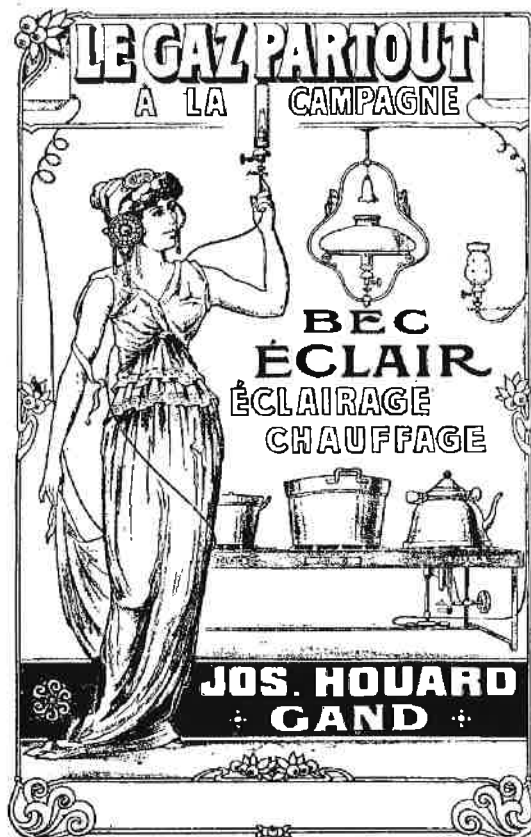
- Er was in de eerste
plaats de eenvoudige
gasbrander, de *béc
papillon* die door de
Gentenaars ‘vleermuis-
brander’ genoemd
werd. Dat was niet
alleen omdat de open
waaierende gasvlam
deed denken aan de
open gespreide vleu-
gels van de vleermuis.
De gastoevoer was ook
niet steeds constant en
door de schommelende
gasdruk kreeg de vlam
wel eens het uitzicht
van een vliegend
vleermuisje.

Zo’n gasbrander met
een verbruik van 140
liter stadsgas per uur,
kwam wat lichtsterkte
betreft, overeen met
een elektrische kool-
draadlamp van 10
bougies. De kleur van
beide lichtsoorten was
geel-oranje en de
lichtsterkte van 10
bougies lijkt nu zéér
klein... maar toen was
één kaars al heel wat!

- Er bestonden (reeds
in 1860!) ronde gas-
branders van verschil-
lende types. Het gas
stroomde uit een
twintigtal zeer fijne
gaatjes die in een
cilindrisch kroontje
langs een cirkelomtrek
waren aangebracht.

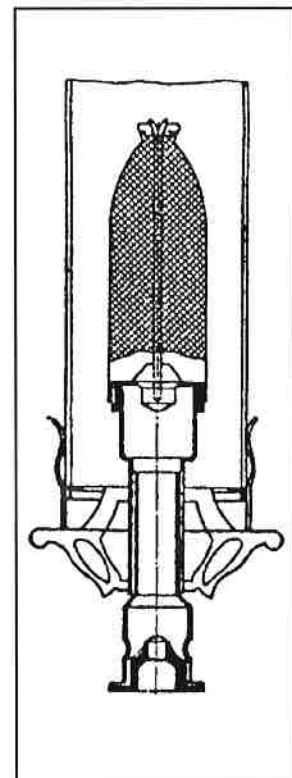
Bij een gasdebiet van 300 liter per uur was de productie van licht vergelijkbaar met die van een elektrische kooldraadlamp van 25 *bougies*. Om een goede verbranding van het gas te bekomen was het wel nodig een glazen cilindrisch tochtglas op de brander te plaatsen. Zo kon voldoende zuurstof door 'schoorsteenwerking' via openingen onder aan de brander aangezogen worden. Voor wie méér en witter kunstlicht verlangde (en kon kopen!) was er vanaf 1895 alhier een nieuwigheid te koop: de gasgloeikous. Dat was een zeer broos cilindervormig onbrandbaar en vederlicht 'weefseltje' van thoriumoxyde gemengd met een beetje cerium. Dat moest opgehangen worden boven de gasbrander zodat het in de heetste delen van de vlam geplaatst was. Bij een hoge temperatuur straalde de gloeikous een intens wit licht uit. Om die hoge temperaturen te verkrijgen, moest het stadsgas, volgens het principe van Bunsen, eerst met een bepaalde hoeveelheid lucht gemengd worden voordat het in de brander verbranden kon. De hete vlam was blauwachtig en gaf zelf niet veel licht. Het complete toestel kreeg de naam van de uitvinder: het was de Auerbrander (of A.-bek, naar de Franse benaming *bec Auer*). Deze verbetering van de gasverlichtings-toestellen was spectaculair.

Reclame op een prentbriefkaart.
(verzameling auteur)

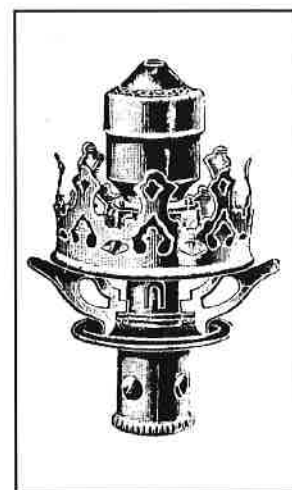

Met een gasdebiet van 150 liter per uur was de lichtopbrengst zo hoog als van een kooldraadlamp van 50 *bougies*. Op tien jaar tijd was er dus enorm veel veranderd op het gebied van verlichtingscomfort. Vooral na 1903, toen een revolutionair principe voor een werkelijke 'ommekeer' zorgde in de constructie der verlichtingsarmaturen. Er kwamen gasbranders op de markt waarin het gas van boven naar beneden stroomde. Die 'invertbranders' of *becs renversés* hadden het grote voordeel dat het gloeikousje aan de onderkant van de brander hing. Het kreeg ook een kleinere vorm en was veel minder breekbaar.

Doorsnede van complete Auer-brander met Bunsen-brander, gloeikous en tochtglas.
(verzameling auteur)

Het belangrijkste voordeel was evenwel dat het licht niet meer zijdelings werd uitgestraald, maar vooral naar beneden. En dit zonder dat de brander 'in de weg zat' voor het licht en hij dus geen schaduw naar beneden gaf. Vergeet niet dat glasgloeilicht in het begin van deze eeuw een echte luxe was. Vele mensen stelden zich 's avonds tevreden met een kaars, wat petroleumlicht of een 'vleermuisbrander' indien er gas beschikbaar was. En 's nacht dan? Als alle lichten gedoofd waren en men om een of andere reden uit bed moest, dan was er geen schakelaar voorhanden om eventjes licht te maken.

Bunsen-brander met Auer-uitrusting.
(verzameling auteur)

Pour cent heures d'Éclairage

LA MÊME QUANTITÉ DE LUMIÈRE COUTE :

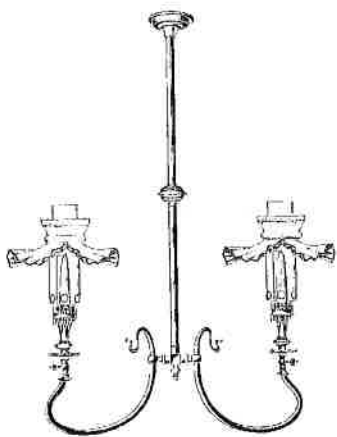
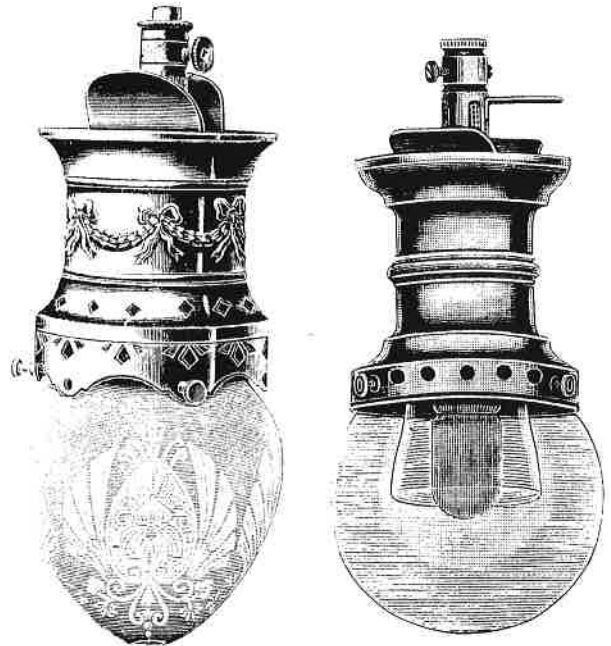
Hulle 3,50
Pétrole 2,90
Papillon à Gaz 2,50
Acétylène 2,10
Électricité 0,35
0,70
0,85
2,10
0,24
0,22
0,20

BECs DE GAZ MODERNES

LE GAZ MODERNE DONNE L'ÉCLAIRAGE LE PLUS ÉCONOMIQUE

Promotie anno 1913 voor lichtgas met gloeikousjes. Vergelijking tussen de diverse beschikbare vormen van verlichting, per 100 uren werking. (verzameling auteur)

Bec Jacobus lilliput respectievelijk 60 liter stadsgas per uur, 90 bougies en 90 liter stadsgas per uur, 120 bougies. (verzameling auteur)

Hangtoestel met twee Auer-branders, voorzien van opaalglazen voor reflectie en diffusie van het licht. (verzameling auteur)

Men moest in het duister een lucifer zoeken en ergens een vlamlampje aansteken... Daarom was het een gewoonte om ergens een waakvlammetje op te stellen, een *nachtlichtje* ('*veilleuse*'). Dat kon een glazen pot zijn, gevuld met was en een wickje.

Veel verspreid waren kleine petroleumlampjes in de vorm van een fles die speciaal voor deze toepassing ontworpen waren. Op de bolvormige zijkant stond vaak een tekst ingedrukt, bijvoorbeeld "*Economique - sans odeur ni fumée - 8 nuits pour 5 centimes*" (Sparzaam - zonder reuk of rook - 8 nachten voor 5 centiem).

De prijs bleef altijd een probleem. Laat me toe hieronder even een vergelijking te maken.

In 1898 vinden we in het jaarboek van 'Volksbelang' bij de 'nuttige wenken' (voor de aangesloten leden) wat betreft verlichting alleen maar inlichtingen over de 'petroollampen'.

Op een factuur uit Brussel d.d. 1.10.1899 rekent de *Société Anonyme Belge d'Incandescence (Système Auer)* voor de levering van één *manchon* (gloeikous), de prijs van 1,75 frank!

Een arbeider verdiende toen gemiddeld 0,35 frank per uur.

In 1910 waren de uurlonen praktisch niet veranderd. De prijs van de gloeikous was fel verminderd, ze kostte gemiddeld 0,3 frank.

Steeds meer huizen werden aangesloten op de gasdistributie. Op het platteland waar dat niet mogelijk was, wilde men toch profiteren van het 'lichtwonder' van de gloeikous. Mits speciale voorzieningen kon men ook benzinelampen (zoals Pigeon-lampen) uitrusten met gloeikousjes.

Zowel hanglampen als lantarens en wandtoestellen werden voorzien van een vluchtige brandstof die bij verbranding het gloeikousje aan het stralen bracht.

De petroleumlamp verlichtte de slaapzaal (links). De wasstellen leken nogal primitief, maar toch heel verzorgd en verschilden met aristocratische uitvoeringen slechts door de keuze van de materialen (boven). Wassen gebeurde uiteraard met koud water. Voor verwarming van kleine hoeveelheden water bestonden er verschillende types van petroleumvuurtjes. (verzameling auteur)

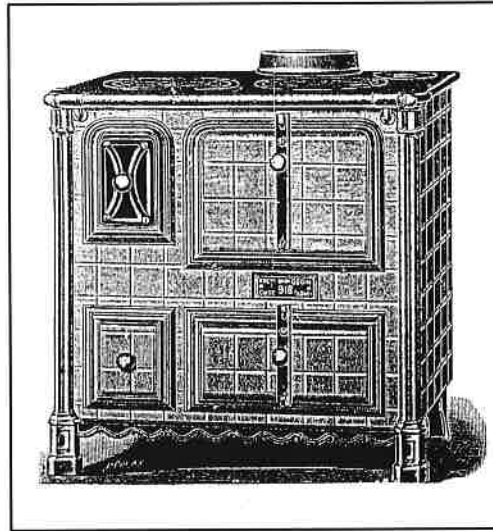
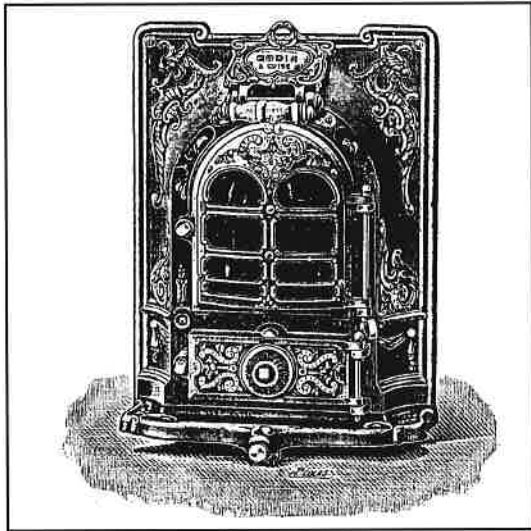
Wat met elektrisch licht?

Nog maar weinig huisvrouwen hadden rond 1900 elektrische gloeilampen in huis. Het getuigde reeds van een zekere welstand indien er gaslicht beschikbaar was. Vooral de verlichting met gloeikousjes was een attractie. Dat beseften de promotoren van de elektrische verlichting maar al te goed wanneer ze in 1901 de strijd aangingen tegen de gasverlichting. Kwaliteit en prijs pleitten voor gas. Alleen het brandgevaar kon nog een rol spelen bij de beoordeling van de twee systemen.

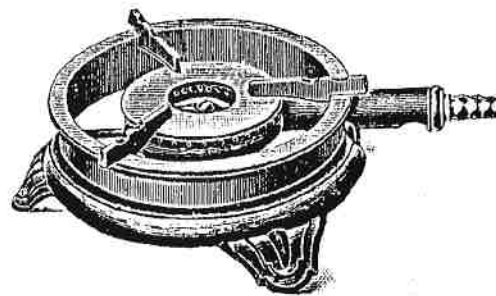
Daarom wees het stadsbestuur van Gent in haar aanvullende nota van februari 1901 op een nieuwe uitvinding: de lamp van Nernst. Deze lamp bracht dezelfde soort licht voort als de gloeikous van Auer en gaf dubbel zoveel licht als de kooldraadlamp van gelijk verbruik. Het gloeilichaam van de Nernstlamp was wel opgesteld in de vrije lucht, maar er kwam geen vlam bij te pas. Een staafje onbrandbaar materiaal kwam op zeer hoge temperatuur, zonder op te branden.

Het is zo goed als zeker dat die gesofisticeerde Nernstlamp (die een ereplaats kreeg op de wereldtentoonstelling van Parijs in 1900) door slechts enkele van onze 'grootmoeders' ooit gezien werd. Dat kon eventueel het geval zijn wanneer zij rond 1902 op een exclusieve kostschool waren zoals te Eeklo, in het Instituut van O.-L.-Vrouw ten Doorn. Daar beschikten dat jaar niet alleen over een eigen watertoren voor stromend water in keuken en wasplaatsen, maar ook over een eigen gelijkstroomdynamo.

De bevoorrechte meisjes uit de maatschappij kwamen zich op die school bekwamen in allerlei huishoudelijk werk met de meest moderne apparaten uit die tijd. In de turnzaal, de studiezaal en de kapel waren talrijke booglampen geïnstalleerd. Die gaven een zee van licht. En vermoedelijk kwamen die meisjes, wanneer ze met vakantie terug naar huis mochten, zo omstreeks 1905, in een omgeving terecht die hen 's avonds wel zéér duister moest lijken..

Uit de catalogus van Godin anno 1922 : de vulhaard, het buffetvuur en de kolenstoof. Hieronder een verwarmings- en kooktoestelletje op gas (1907). (verzameling auteur)

Verwarming in huis vóór de Eerste Wereldoorlog

Petroleumlicht was toen hét kunstlicht bij uitstek in de meeste gezinnen en ook in iets minder luxueuze pensionaten.

Dat kunnen we zien op prentbriefkaarten van de slaapzalen van bijvoorbeeld de kostschool der Zusters Apostolinnen van Oosterzele.

Daar brandden in 1913 petroleumlampen ('*lampes belges*') en moest men zich voor het ochtendtoilet behelpen met een lampetkan water en een waskom.

Voor de verwarming van de woning en voor het bereiden van warme maaltijden was steenkoolgas voor de meeste gezinnen veel te duur.

Men stookte met hout en/of steenkool. Men verkoos grove kolen uit spaarzaamheid omdat fijne kolen te gemakkelijk onverbrand door de rooster vielen.

Kachels van plaatijzer waren veiliger dan die van gietijzer. Want 'wanneer deze laatste gloeiend worden, zet het ijzer zich uit en de stikstof der kolen dringt er door in de kamer'.

De prijs der steenkolen bleef, net zoals de lonen, tamelijk stabiel tussen het jaar 1900 en de Eerste Wereldoorlog. Huishoudkolen kostten 29 frank per ton.

Tijdens de oorlog te Gent in 1915, was de prijs opgelopen tot 41 frank per ton. Vóór de oorlog kostte boter 2,75 frank per kilo.

De 'kolenstoof' diende zowel om het huis te verwarmen als om het eten te bereiden. Tussen de vulhaard en de rookafvoerbuis bevond zich een afgesloten ovenruimte

die voor allerlei andere toepassingen kon gebruikt worden. De 'vulhaard' of *feu continu* diende alleen om een kamer permanent (ook 's nachts en zonder toezicht) te verwarmen.

Het 'kookfornuis' of *cuisinière* had dan als hoofdfunctie het koken en braden van gerechten. Voor kortstondige opwarming van water en van gerechten kon het interessant zijn, vooral 's zomers, om te beschikken over een warmtebron die onmiddellijk kon starten en uitgeschakeld worden.

Elektrische energie zou zich daar perfect toe lenen, maar vóór de Eerste Wereldoorlog was dat zo goed als uitgesloten.

Met gas kon dat even goed. Daarom bestonden er reeds in de vorige eeuw kleine, eenvoudige verwarmingstoestelletjes die in 1900 door de stad Brussel verkocht of verhuurd werden.

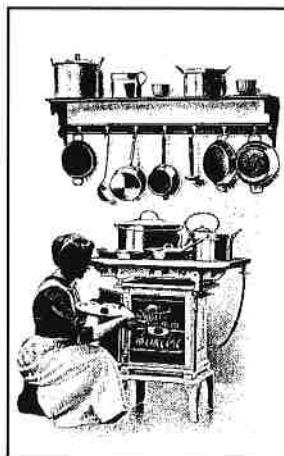
Voor permanente verwarming van een lokaal of een huis was stadsgas (en is nog steeds) zeer geschikt, beter dan steenkool. Geen vulhaard meer, het vuur blijft 'continu' als men maar de rekening betaalt. De toestellen uit 1906 hadden een goed rendement door recuperatie van de warmte

uit de rookgassen en waren veilig als men ze goed bediende.

Op het platteland kon men kleine lokalen verwarmen met petroleum. Een goede verluchting van het lokaal was daarbij toch een belangrijke eis inzake veiligheid en gezondheid.

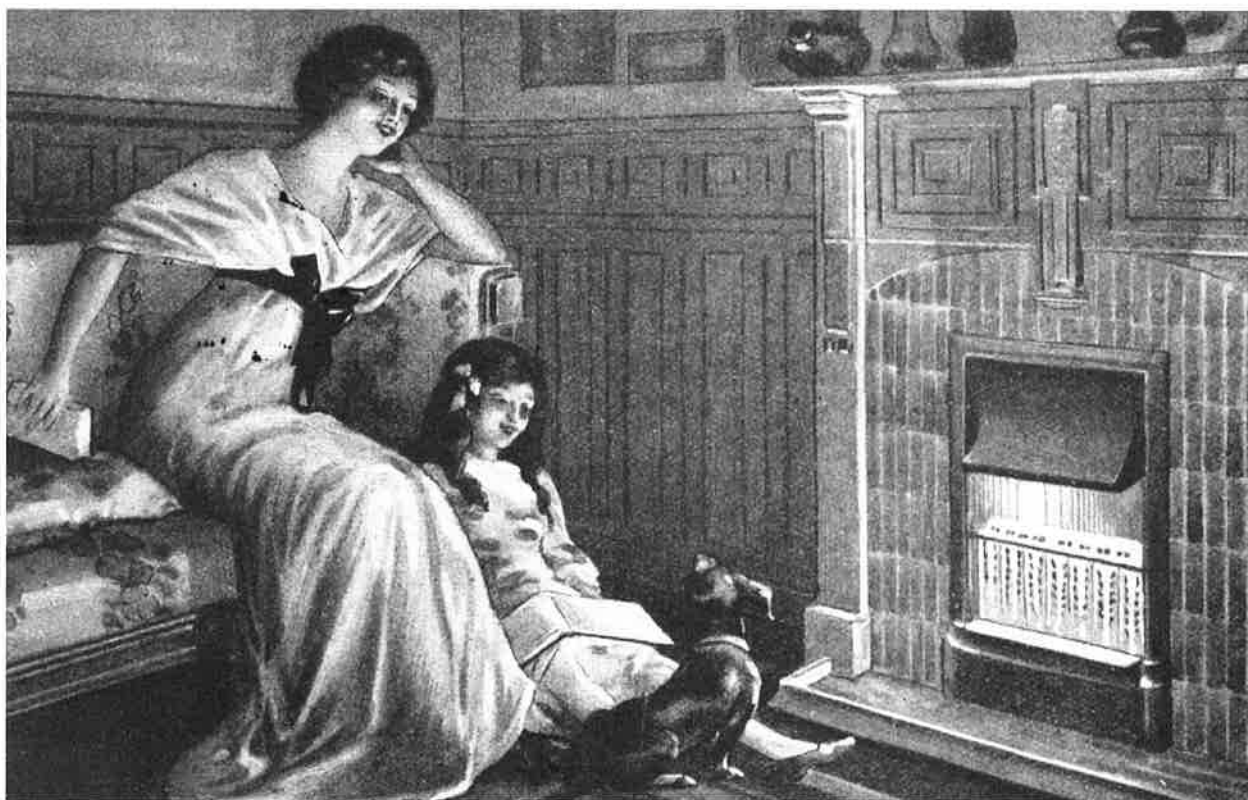
Men verkocht in die tijd ook gastoestellen die niet aangesloten waren op een schoorsteen. Dit was soms gevaarlijk indien de verbranding van het gas niet perfect verliep.

Normaal zou het verbrandingsproduct slechts waterdamp en eventueel het niet giftige, maar eventueel toch verstikkende CO₂-gas mogen bevatten.

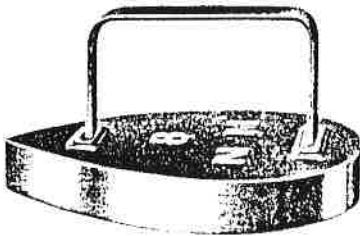
De werkomgeving van kookvuren op gas, met oven, in de jaren twintig.
(catalogus Nestor Martin, verzameling auteur)

Onderstaande reclame voor gasverwarming dateert van net vóór de Eerste Wereldoorlog.
(verzameling auteur)

De tous les chauffages, le plus agréable, le plus pratique et le plus HYGIÉNIQUE c'est le chauffage par le GAZ.

Wassen en strijken vóór de Eerste Wereldoorlog

(verzameling auteur)

Wassen, spoelen, drogen en eventueel strijken waren de opeenvolgende bewerkingen die het vuile linnen moest ondergaan. Daarbij kon nog het 'bleken' komen. Dat is het blootstellen aan de zonnestralen opdat het geelachtige, niet voor honderd procent gereinigde textiel, er blanker of toch netter zou uitzien. Dat was vooral ... vrouwenwerk.

Water, koud & warm

Als er, bij goed weer, geen zuiver rivierwater in de buurt was en men dus het linnen niet in de open lucht kon wassen met een

overvloed aan water, dan waren daar nog de pomp met put- of regenwater en de wastobbe. In het begin van deze eeuw werden alle bewerkingen met de hand uitgevoerd. Het linnen werd eerst geweekt en daarna met zepen en reinigingsmiddelen ontdaan van het vuil door erop te kloppen of door het wrijven over een geribde plaat. Voor grondige reiniging van het wasgoed moest ook het sop verwarmd worden. Speciale kachels, geschikt om grote kuipen te dragen, verbruikten hout, kolen, cokes of gas.

Wasmachines

Rond 1900 werden een aantal 'machines' uitgevonden waarin het lastige kloppen met de hand vergemakkelijkt werd. Het grote voordeel van de eerste types van wasmachines bestond erin dat de handen niet meer in contact moesten komen met het hete en vuile water. In de waskuip zaten houten stokken, bevestigd op een verticale as. Deze as moest heen en weer gedraaid worden met een horizontale kruk boven de machine. De kruk had een handvat aan beide uiteinden. Het was niet gemakkelijk om lange tijd aan één stuk die kruk heen

Openbare wasplaats voor huishoudlinnen vóór de Eerste Wereldoorlog.
(publiciteit van een textielgrootwarenhuis, verzameling auteur)

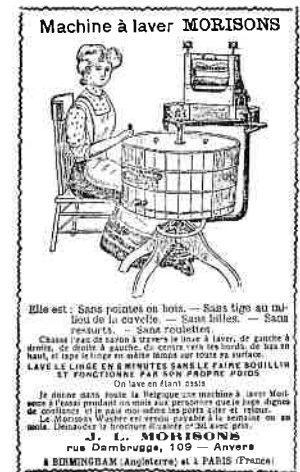
en weer te bewegen en zo 'de was te slaan'. Door gebruik te maken van een hefboom, samen met het fietsketting-principe, was het mogelijk de benodigde kracht voor de aandrijving van de machine zodanig te verminderen dat "het kleinste en tengerste meisje uw was zal willen doen, zonder moe te worden". Grotere verbetering aan de wasmachine kwam er door een aantal verschillende schommelsystemen. Zo had machine N° 104 in de catalogoog 1911

van H. Van der Haeghe 'een mekaniek met slinger'. Via een tandwieloverbrenging doet de slingerbeweging van de verticale kruk de waskloppers in de machine heen en weer bewegen. Het zware gewicht onderaan de verticale kruk, eenmaal in beweging gebracht, onderhoudt door inertie gemakkelijker de draaiing der waskloppers.

Het grootste succes van met handkracht aangedreven wasmachines viel evenwel

te beurt aan de 'Morison'-toestellen. Het principe bestond erin de kuip met water en wasgoed heen en weer te laten schommelen ten opzichte van vaste houten spatels binnen in de kuip. Tegelijkertijd ging de kuip bij de schommeling ook lichtjes naar boven om nadien weer te dalen, dit alles via een ingenieus veersysteem. Zodoende pendelde de bewegingsenergie van de gevulde kuip heen en weer zoals bij een gewone slinger aan een koordje.

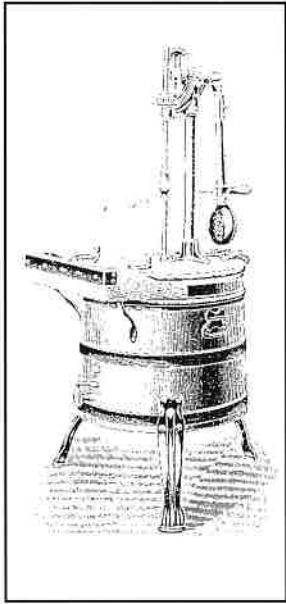
Hoe de vrouw in de Belle Epoque moest wassen.
(verzameling auteur)

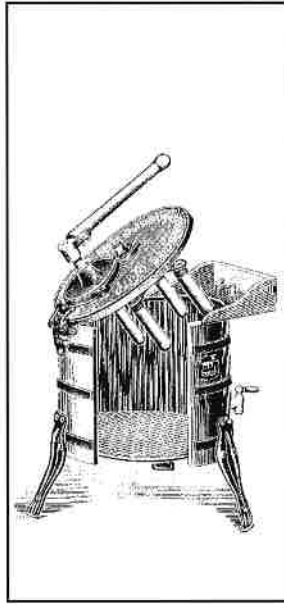
Keuze wasmachines anno 1907 uit een catalogus van een Brussels grootwarenhuis.
(verzameling auteur)

Machines à laver, en chêne massif, les plus solides, les plus perfectionnées.

N° 5, à levier, 80 litres 85 fr., 100 litres 90 fr.	N° 7, à levier horizontal, de 80 lit. Prix . . . fr. 70	N° 8, à manivelle de 80 litres. Prix . . . fr. 72	N° 9, à contrepoids de 80 litres. Prix . . . fr. 90	N° 9, à levier vertical de 80 litres. Fr. 80	N° 10. Machine à laver, forme tonneau, très soignée Prix . . . fr. 25
--	--	--	--	--	--

Wasmachine met 'een mekaniem met slinger': de slingerbeweging van de verticale kruk doet de waskloppers in de machine heen en weer bewegen.
(verzameling auteur)

Deze variante van 'wasmachien in eik - met koperen pooten in gestampte stalen plaat' heeft slechts één kruk om de vier houten was-stokken in beweging te brengen.
(verzameling auteur)

Zó te wassen vroeg veel minder handarbeid dan wanneer men de waskloppers gedurig van links naar rechts moest bewegen en telkens vanuit stilstand moest versnellen.

Strijken

Het behoorlijk strijken van het gewassen linnen (effen glad en zonder ongewenste plooiën) is steeds een (huishoudelijke) aangelegenheid geweest die niet alleen behendigheid vereiste, maar ook geschikte apparatuur. Zolang er geen gas of elektriciteit beschikbaar was, bedienden onze huismoeders zich van gietijzeren strijkijzers. Deze werden verhit op hout- of kolenkachels en moesten om te beginnen de gepaste temperatuur hebben. Om dat te controleren hadden onze strijksters een eigen methode ontwikkeld: met een isolerende doek rond het handvat namen zij het ijzer van de kachel, draaiden het om en lieten een beetje speeksel op de zool van het ijzer vallen. Uit de snelheid (en het sissend geluid) waar-mee het druppeltje

vloeistof verdampte konden zij uit ervaring de goede temperatuur schatten voor de meeste stoffen die gestreken moesten worden. Er waren toen nog geen kunstzijden kledingsstoffen die geen hoge temperatuur verdroegen. Wol was wel het delicaatste materiaal. Voordat men zich waagde er een heet ijzer op te zetten, probeerde men eerst op een lapje afgedankt materiaal om te zien of het niet verschroeide. Dat alles bracht tijdverlies met zich mee, want het ijzer koelde af tijdens het strijken. Daarom plaatste men minstens twee ijzers op het vuur om het afgekoelde door het warme te vervangen. Om het strijkijzer langer warm te houden kon men zwaardere types kiezen, maar dat ging gepaard met een grotere fysieke inspanning. Als men dat nadeel niet aanvaardde, dan bestonden er andere middelen om de strijkdur met één ijzer te verlengen: er kon een warmte-accumulator binnen in het holle ijzer geschoven worden,

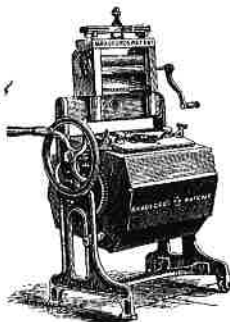
Reclameprent van 'Van Platens Velowasher' uit Antwerpen.
(verzameling auteur)

Douches portatives avec robinet intérieur cuivre rouge fabriquées dans nos ateliers.

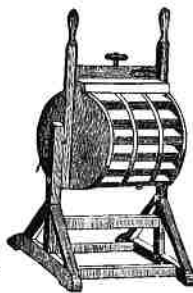
Cont.	Fr.
50 lit.	45
70 »	58
90 »	70
110 »	78
135 »	90
165 »	110

Ces douches peuvent être fournies avec enveloppe galvanisée.

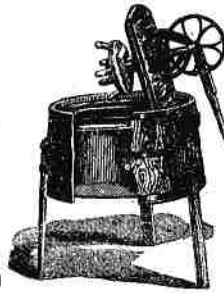
N° 1. Machine à laver anglaise.

Sans tordeuse .fr. 95

N° 2. Machine à laver extra forte.

N°	1	2	3
Prix	35	42	48

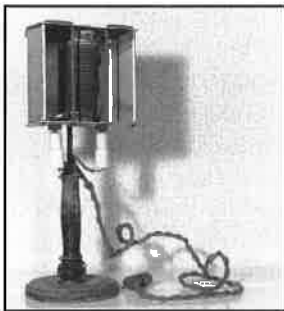

Machines à laver véritables Américaines en bois de cèdre, article très recommandable.

N° 3, à levier
Prix fr. 28

N° 4, à volant
Prix fr. 45

Straalkachtje
(foto Josiane Kisteman,
verzameling MIAT, Gent)

bijvoorbeeld een gebakken steen met gepaste afmetingen die eerst verhit moest worden. Een speciale grijptang en een afsluiter waren uiteraard nodig bij deze 'verbeterde uitgave'.

Huishoudelijk comfort na de Eerste Wereldoorlog

'Grootmoeder zegt dat zij gemakkelijk kleren kan herstellen zonder bril en het schoolkind is blij dat het zo goed kleuren kan onderscheiden bij gaslicht'
(repro postkaart, verzameling auteur).

Elektrisch licht

De algemene elektrificatie van onze provincies kwam pas goed op dreef na de Eerste Wereldoorlog. Daartoe werden kabels en luchtleidingen aangelegd wat in het begin gepaard ging met heel wat moeilijkheden. De gemeenten moesten immers hun toestemming geven om gebruik te maken van de openbare weg, wanneer privé-

ondernemingen energie wilden verkopen aan de bevolking.

In de jaren twintig was er veel overtuigingskracht nodig om de mensen aan te zetten te verlichten met elektrische lampen. Belangrijk argument was het grote gemak van in- en uitschakeling van het elektrische licht door een draai- of tuimelschakelaar.

En anderzijds was er het kleinere brandgevaar vergeleken met gas en andere lichtbronnen met een vlam. Men moet zich de elektrificatie van een woning in het jaar 1925 niet voorstellen zoals ze nu is. Wie toen een nieuw huis bouwde en niet erg bemiddeld was, stelde zich meestal tevreden met een minimale elektrische installatie: de verbruiksmeter en de leiding naar één gloeilamp en één schakelaar. De 'elektriciens' kenden die minimale eisen zeer goed. Ze maakten bij de aanbesteding van het werk een globale prijs, en op basis van deze 'som over het geheel' koos de eigenaar een aannemer. De eigenaar van het nieuwe huis vond

doorgaans het plaatsen van elektrische leidingen naar de slaapkamer(s) of zolder niet nodig omdat men er slechts korte tijd nodig licht had. Daar kon een kaars of een petroleumlamp de zaak 'klaren'.

Abonnees van stads-gas (steenkoolgas) bleven doorgaans 'trouw' aan de (relatief) goedkope energiebron. Zij die zich elektrisch licht veroorloofden, waren er erg spaarzaam mee. Zowel de prijs van de lampen als die van de 'hectowattuur' (nu zijn kilowatturen dagelijks kost) schrikte de huismoe- ders af. Ook wanneer later een tweede of derde kamer (of kelder...) een elektrische lamp kregen, waar- schuwden die 'spaarza- me en vooruitziende' huisvrouwen hun kinderen met de steeds herhaalde roep: "ver- geet niet het licht uit te draaien!"

Elektrische gloeilam- pen waren duur in de jaren twintig en dertig. Diefstal van lampen (gewoon uitdraaien uit een toestel, overdag) was voor velen een bekoring, indien de eigenaar van die

lampen een naamloos iemand was : een fabriek, een stadsbestuur, de openbare spoorwegmaatschappijen, enz. Dat noopte bepaalde instanties tot het beveiligen van hun eigendom. Dat kon gebeuren door hun naam op de gloeilampen aan te brengen met onuitwisbare tekens. Soms werd heel duidelijk op die lampen geschreven : 'gestolen bij'... (U.C.B bijvoorbeeld). Er bestonden ook kleminrichtingen die het uitdraaien van de lamp bemoeilijkten of verhinderden. Een beter systeem (voor grote hoeveelheden) bestond erin speciale lampen te laten vervaardigen waarvan de voet van de schroeflamp een andere draairichting had dan die van de klassieke Edison-schroef.

Gaslicht

Vóór 1914 was er al in heel veel steden en grote gemeenten 'stadsgas' te koop. Na de oorlog ging die 'verkoop' gewoon verder, meer nog, het aantal mensen die geld over hadden voor meer comfort, nam toe. Voor huishoudelijke verlichting was gas stilaan dé favoriete energiebron geworden. Getuige het succes van de 'hangende gloeikousjes', gebruikt in hangtoestellen voor algemene verlichting van keuken en woonkamer. In bescheiden woonhuizen leefde, kookte en at men

trouwens in één ruimte. Het salon of de 'voorkamer' (indien die er al was...) bleef dikwijls voorbehouden voor zeldzame bezoekers en werd zelden betreden. Het gasgloeilicht geleverd door de gloeikousjes was witter. En dus ook natuurlijker dan het geelachtig licht van al de vroeger gebruikte kunstlichtbronnen zoals olielampen, kaarsen en zelfs petroleumlampen. Het was, voor hetzelfde geld, ook veel sterker, en men kon 's avonds de natuurlijke kleur van voorwerpen tamelijk goed onderscheiden. Gascomfort werd zo hoog geschat, dat hoge gebouwen met appartementen die te huur werden gesteld, een geëmailleerd plaatje op de voorgevel kregen met de vermelding 'Gaz aux étages' indien er op alle verdiepingen mogelijkheid bestond voor gasgebruik. Een groot nadeel van het gaslicht bleef de broosheid van de gloeikousjes. Maar zorgzaamheid en spaarzaamheid waren in die tijd nog steeds de deugden van de deugdelijke huisvrouwen. En zij slaagden er in de gloeikousjes gedurende 500 à 1000 brand-uren functioneel te houden. De gasmaatschappijen die in de jaren dertig hun strijd tegen de elektrische concurrentie nog niet opgaven, gaven hun cliënten de raad: "doorboor de gloeikous niet met een lucifer (bij het aansteken van het gaslicht)"

De strijd tussen petroleum en lichtgas duurde tot de eerste wereldoorlog en vond haar weg zelfs tot in de kunst.

Boven een voorstelling van een armoedige huurster die op de overloop boven een vleermuisbrander (gaz aux étages) haar mager potje kookt. Onder, de beroemde lithografische affiche van Jules De Bruycker.

(UG, Vliegende Bladen en verzameling auteur)

Wassen en strijken

Zodra huizen waren aangesloten op het elektriciteitsnet, lag het voor de hand dat elektrische 'drijfkracht' zou aangewend worden om het 'slafelijke' werk in het huishouden te verlichten. In de eerste plaats kwam daar het wassen van beddenlakens, linnen en ondergoed voor in aanmerking. Veel zware arbeid zou opgeheven worden door de komst van de elektromotor. Maar ook dat verliep niet probleemloos. De motoren die men (tot in de jaren dertig) installeerde voor kleine particuliere verbruikers, waren eenfasig en hadden toen geen aanloopkoppeling. Dat betekende in de praktijk dat men die motoren bij het inschakelen tegelijkertijd zelf op snelheid moest brengen. De dunne as van de motor was daartoe via een riem gekoppeld aan een groot wiel met handgreep. Door aan dat wiel te draaien kon men de motor op het goede toerental brengen. Dan pas kon hij op synchrone snelheid verder draaien en de arbeid leveren die men verwachtte.

Zo was de theorie, en die klopte zolang er elektrische spanning aanwezig was. Maar dat was in de jaren dertig niet altijd een zekerheid. De 'interconnectie' der elektriciteitscentrales was nog niet helemaal rond. Dat wil zeggen dat wanneer één centrale buiten dienst viel (of de voedingsleiding), de andere centrales niet onmiddellijk konden

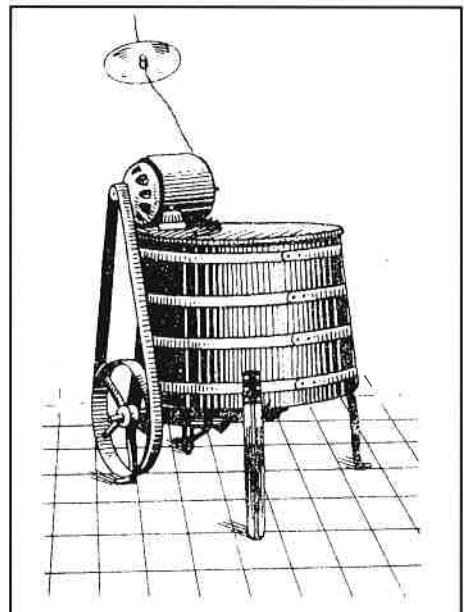
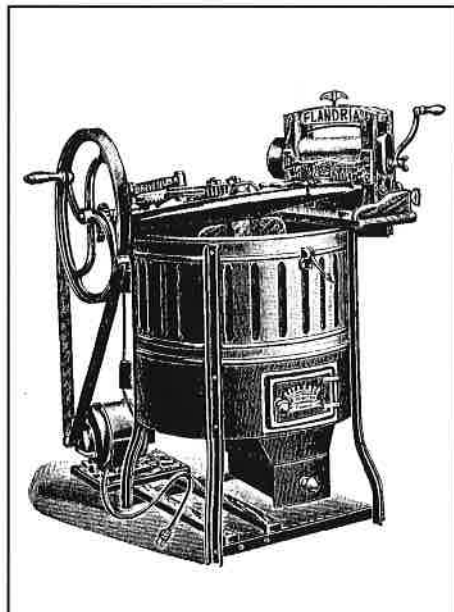
inspringen om de continuïteit van de stroomvoorziening te verzekeren. Het was dan ook zeer vervelend dat tijdelijk (al was het maar kortstondig) de elektrische stroom uitviel wanneer de wasmachine stond te 'draaien' en men niet in het washuis was om de stroomschakelaar terug aan te zetten.

Wanneer de spanningstoevoer zich herstelde zou de stilgevallen motor niet vanzelf kunnen starten. Hij zou verhitten en meestal zouden de isolaties der wikkelingen verbranden omdat de elektrische stroom geen arbeid kon verrichten en al zijn energie moest omzetten in warmte.

Publiciteitspostkaart voor elektrische huishoudelijke apparaten verspreid door elektricien De Block uit de Burgstraat te Gent. (verzameling auteur)

Rechts: de voordelen van elektriciteit, jaren 1950. (UG, Vliegende Bladen)

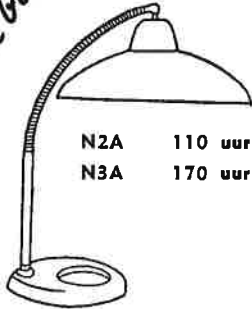
Vroege modellen van wasmachines, met elektromotor, zelfs aansluitbaar op lamphouder! (verzameling auteur)

Berekeningen gemaakt voor klein-verbruikers aan Tarief N1A.

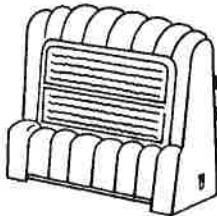
Met onze afslagtarieven is de Electriciteit goedkoop in al hare toepassingen

*Een lamp van 60W
75 uur laten branden*

N2A 110 uur
N3A 170 uur

Uw kamer 5 uur verwarmen

N2A - 7 uur
N3A - 11 uur

Maandelijkse wassen voor 5 personen

N2A - 1,5 keer p. maand
N3A - 2 keer p. maand

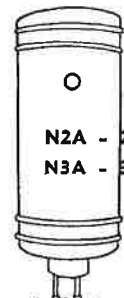
15 uur strijken

N2A - 22 uur
N3A - 34 uur

*voor de prijs van een pakje
cigaretten...*

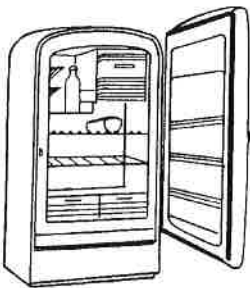

kunt u

N2A - 220 liter
N3A - 340 liter

150l. water tot 85° verwarmen

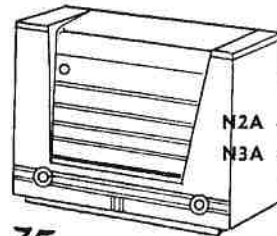
een week de spijzen fris houden

N2A - 9 dagen
N3A - 15 dagen

N2A 1,5 dag
N3A 2 dagen

de 3 maaltijden van een dag koken voor 5 personen

N2A 110 Uur
N3A 170 Uur

75 uur muziek beluisteren

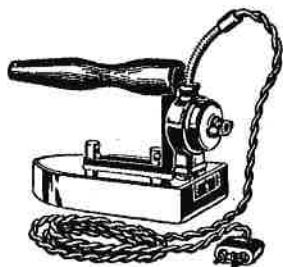
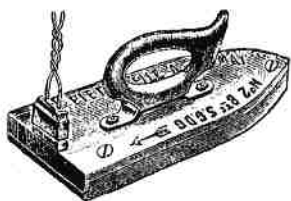
Het is geen man
Die niet roken kan,
Maar de man mag niet vergeten
Dat de huisvrouw zorgt voor 't eten.

En zo hij lust vindt in 't roken
Zijn vrouw droomt van beter koken,
En dat ze nog veel and're dingen
Zoals strijken, koelen, wassen, wringen.

Kan doen met min kost en tijd,
Met de ELECTRICITEIT !!

De evolutie van het elektrisch strijkijzer. (verzameling auteur)

Het nogal frequent uitvallen van de elektrische stroom was in de jaren dertig een argument voor de gasmaatschappijen om zich te verdedigen tegen de opkomende concurrentie der 'elektriciens'. In hun reclameteksten stond onder meer: "gaslicht faalt nooit".

De gasreservoirs waren inderdaad goed gevuld voor lange tijd en gasleidingen raakten zelden volledig afgesloten. Het gas kon gebruikt worden om het waswater rechtstreeks op te warmen, maar op het platteland waren hout en steenkool de favoriete brandstoffen. Zo ontstond de 'ideale' wasmachine der jaren dertig (zie figuur Flandria Idéale N° 13). Er ontbrak nog een *centrifuge* (hier 'droogzwierder' genoemd!). Maar ook die kon via een riemoverbrenging aangedreven worden door de elektromotor op de wasmachine zelf. Een volledig automatische machine met verschillende programma's was in 1940 nog toekomstmuziek.

Gas en elektriciteit hebben ook het comfort van het strijken van linnen of ander wasgoed fel verbeterd.

Eén enkele strijkbout (voor een bepaald werk) kon volstaan vermits de warmtetoevoer constant was en de afkoeling door het strijken zelf voor een constante temperatuur kon zorgen. Die temperatuur kon men met een kraantje bijregelen (of afstellen) bij de gasstrijkijzers. Temperatuurregeling met elektriciteit kwam in onze streken pas na de Tweede Wereldoorlog in gebruik, alhoewel dat in Amerika reeds courant was eind de jaren dertig. Het grote nadeel alhier was de hoge prijs der elektrische energie. Om die reden hadden de eerste elektrische strijkijzers een klein vermogen (circa 400 watt).

Ze waren tamelijk zwaar om hun thermische 'inertie' te vergroten en dus meer warmte te accumuleren. Na de Eerste Wereldoorlog kwamen nieuwe textielvezels op de markt, zoals nylon en die waren zéér gevoelig voor hoge temperaturen. Strijkijzers moesten dus wel thermostaten hebben en ook de mogelijkheden om de ingestelde temperatuur ook te kiezen. Tegelijkertijd verhoogde men het

elektrisch vermogen (1 kilowatt werd heel gewoon) en daardoor kon het gewicht verminderd worden, aangezien de warmteaanvoer zoveel sneller kon gebeuren.

In het begin van de jaren vijftig kwam er een nieuwigheid bij in de techniek van het strijken: het stoomstrijkijzer. Hiermee kon de huisvrouw een bewerking uitsparen die ze vroeger moest uitvoeren, namelijk het besprenkelen van het gedroogde linnen vóór het strijken. Zo'n ijzer (er bestaan uiteraard veel varianten van) produceert stoom in een kookruimte en via een oververhittingskamer ontsnapt 'droge' stoom naar ontsnapingsopeningen in de zool van het ijzer. Een thermostaat regelt tegelijkertijd de hoeveelheid warmte en de hoeveelheid stoom.

Naar een algemeen elektrisch comfort

Door de ontwikkeling van kleine éénfasig gevoede elektrische motoren die alle gewenste mechanische karakteristieken konden hebben, werden heel wat huishoudelijke werken en klusjes vereenvoudigd. Stofzuigers die als

vacuüm-cleaners hun intrede hebben gedaan in de grote industrie om grote ruimten stofvrij te maken, kregen vooral in de jaren vijftig een snelle verspreiding in vele gezinnen.

De hygiëne in huis verbeterde daardoor aanzienlijk. Het kuisen van huis en meubelen met bezem, stofvod en *plumeau*, kwam immers dikwijls neer op het verplaatsen van stof.

Bewaring van de voedingswaren in de ijskasten was heel wat efficiënter dan het opbergen in schapraaien met fijne tralietjes. De 'garde-manger's' zoals men die vroeger noemde konden het voedsel alleen beschermen tegen knaagdieren en insecten.

Elektrische haardrogers, haar-krulijzers, koffiemolens, fruitpersen en mixers, het zijn allemaal comfortartikelen die ons helpen om vlugger en beter bepaalde werkjes uit te voeren.

En ze zijn geleidelijk een heel arsenaal van keuken- en badkamerapparatuur gaan uitmaken dat het huis kwam bevolken.

Sluit gas en elektriciteit af en we zijn hulpeloos geworden!